

І. І. ХАРЧЕНКО
(Суми, Україна)

ТЕРМІНОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ СКЛАДНИК МОВНО-ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Зосереджено увагу на одній з центральних проблем сучасної професійної освіти – формуванні термінологічної компетентності як обов'язкового складника мовленнєвої культури фахівців. Частково розв'язати цю проблему покликаний курс української мови (за професійним спрямуванням), у контексті якого проаналізовано теоретичні й практичні питання, опрацювання і засвоєння яких підвищить рівень термінологічної культури майбутніх юристів.

Ключові слова: термінологічна компетентність, мовно-професійна культура, юридична термінологія, юрист, професійне спілкування.

Концепція розвитку юридичної освіти в Україні передбачає підготовку висококваліфікованих юридичних кадрів, здатних до активної, творчої участі в державно-правовому житті, які володіють політичною, правовою і, що надзвичайно важливо, належною мовленнєвою культурою, тому що мовлення людини – це її своєрідна візитна картка, яка дає змогу судити про освіченість, ерудицію, начитаність тощо.

Сьогодні в процесі ознайомлення з нормативними актами в юридичній сфері привертає увагу непослідовне вживання термінологічних одиниць, порушення мовної цілісності текстів, калькування конструкцій із російської мови, невдала синонімія, відсутність адекватних юридичних понять, низький рівень мовленнєвої культури, велика кількість русизмів, діалектизмів тощо.

Проблема якості мовленнєвої підготовки фахівців, як і питання функціонування юридичної термінології, залишається актуальним на теоретичному рівні та в практичних аспектах реалізації.

Різні проблеми професійного спрямування під час вивчення мови в нефілологічних вищих навчальних закладах висвітлені в працях Я. В. Януш, В. В. Дубічинського, Г. І. Величко та ін. Окремі аспекти фахового мовлення юристів розглядали Н. В. Артикуца, О. Л. Копиленко, С. П. Кравченко, Г. О. Мурашин, В. Я. Радецька, О. А. Сербенська, Б. Р. Стецюк. Незважаючи на актуальність проблеми, що розглядається, вважаємо її недостатньо розробленою й пропонуємо власне бачення шляхів формування термінологічної культури майбутніх юристів.

Мета статті – проаналізувати теоретичні та практичні методи формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх юристів у процесі опрацювання курсу “Українська мова за професійним спрямуванням”.

Опанування професійною лексикою, а отже, і формування світогляду та професійної компетентності майбутніх фахівців починається у ВНЗ. До студентів висувають високі вимоги, які полягають не лише в досконалому

знаннях фаху, а й у високому рівні володіння українською мовою, вільному користуванні нею у всіх сферах, а особливо в професійній та офіційно-діловій. Уміння спілкуватися мовою професії сприяє швидкому засвоєнню спеціальних дисциплін, підвищує ефективність праці, допомагає орієнтуватися в професійній діяльності та в ділових контактах.

Ураховуючи, що професія юриста багатогранна й охоплює такі важливі сфери, як законодавство і законотворення, державне управління, юстиція, нотаріат, правничі науки, правова інформація та ін., і що мова права – це складна, багаторівнева підсистема літературної мови зі своїми функціонально-стильовими різновидами та жанрами, з багатим запасом специфічних мовних засобів, цілком зрозуміло, що лінгвістична підготовка юриста сьогодні – це досить складний за своїм предметом і змістом, систематично-послідовний, творчий навчальний процес, який потребує концентрації зусиль і науковця, і студента.

Основою для формування професійного мовлення в майбутніх юристів є фахова лексика, зокрема юридична термінологія, оволодіння якою поглиблює не лише знання з мови, а й якість підготовки фахівців. Предметом вивчення курсу “Українська мова за професійним спрямуванням” (далі – УМПС) є мовлення фахової галузі. Тому значну увагу під час вивчення всіх тем приділяємо засвоєнню мовних стереотипів комунікацій юридичного фаху. Робота над культурою мовлення студентів проводиться з урахуванням двох аспектів: підвищення загальномовної культури майбутніх спеціалістів і їхньої фахової мовної культури.

Зазначимо, що дисципліну УМПС переважно читають на другому курсі для студентів юридичного факультету. Викладач цієї дисципліни фактично знайомить студентів із фаховою лексикою і в теоретичному, і в практичному аспектах. Розглянемо кожен із них.

Перший аспект – теоретичний. На лекціях викладач знайомить студентів із теорією мовного знака – терміна, наголошуючи, що юридична термінологія специфічна. Вона містить слова, що мають особливе юридичне значення, наприклад, *безчинство, розшук, правник, хабарник, шахрай, злочинець, підозрюваний, обвинувачений, свідок, злочин*; словосполучення – *викривальний доказ, непрямий доказ, неспростований доказ, очна ставка, кримінальна відповідальність, протокол допиту, сліди злочину*; абрєвіатури – *МВС, ОРД, ДАІ, ОВС* тощо. Уживаються віддієслівні іменники, не характерні для загального вжитку, наприклад, *притягнення, обвинувачення, доопрацювання, нерозголошення*.

У мовознавстві поширеною є думка про те, що “...термін підпорядковується й термінологічним законам, і законам мови загалом, оскільки він – і знак спеціальної системи, і одиниця лексичного складу певної мови” [4, с. 23]. Зважаючи на це, важливим є розгляд багатозначності, синонімії, антонімії, омонімії та паронімії в професійному мовленні. Усі ці явища студенти вивчали в школі (труднощі становить хіба що паронімія), тому спочатку викладач актуалізує набуті знання, потім пропонує порівняльний аналіз в аспекті “звичайне мовлення – професійне мовлення”.

Виходячи з основних ознак терміна, багатозначність у термінології є негативною, небажаною. Якщо спрацьовує положення “одне поняття –

один знак”, то це забезпечує необхідну точність переданої інформації, дозволяє швидко віднайти термінологічний еквівалент в іншій мові, що, урешті-решт, значно полегшує комунікацію у сфері науки. Недарма в будь-якій науковій праці, теоретичній дискусії важливим є з’ясування того, як автори розуміють те чи те слово.

Незважаючи на ці очевидні переваги однозначних термінів, полісемія наявна майже в усіх сучасних терміносистемах. У словниках юридичної термінології можна простежити наявність термінів, що виникли внаслідок полісемії слів. Існує істотна взаємозалежність між зовнішньою структурою наукового терміна (планом вираження) і його семантичною структурою (планом змісту): багатозначність переважає серед термінів-однословів, утворені ж від такого терміна словосполучення – однозначні. Наприклад, термін *докази* має різне значення в словосполученнях *докази письмові* (документи і матеріали); *докази речові* (предмети) (СТП, с. 110); *служба: служба безпеки* (державний правовий орган спеціального призначення); *служба муніципальна* (професійна діяльність осіб, що займають посади в органах місцевого самоврядування) (СТП, с. 369). Разом із тим багатозначність не заважає правильному розумінню термінів завдяки контекстові, у якому їх ужито.

Розглядаючи синонімію в нефарховому мовленні, викладач наголошує на тому, що вона існує у високорозвиненій мові. Уміле використання синонімічного багатства є свідченням майстерного володіння мовою, вимогливості до власного висловлювання. Синонімію в термінології кваліфікують як негативне явище, виходячи з аксіоми “одне поняття – один знак”. У галузевих термінологіях прийнято розмежовувати терміни-дублети – повністю еквівалентні за значенням слова, які позначають те саме поняття (терміни різних регіонів, питомі та запозичені, офіційні й розмовні, сучасні й застарілі) і терміни-синоніми – найменування близьких, але нетотожних понять. Так, проаналізовані в дослідженні терміни мають такі синонімічні ряди: *договір – угода, домовленість, трактат, контракт* (ВТССУМ, с. 79–80); *документ – акт, протокол, офіційний папір, грамота, посвідчення* (Там само, с. 93); *кодекс – звід (реєстр, збірка) законів, норми (моралі), комплекс правил* (Там само, с. 167); *служба – служіння, офіція, бюро, відомство, агентство* (Там само, с. 381). Отже, в мові права існує чимало різних мовних позначень того самого поняття.

Існування явища антонімії ані в звичайному, ані у фарховому мовленні не викликає жодних заперечень, порівняно з багатозначністю та синонімією. Більшість науковців вважають, що антонімія спостерігається в кожній галузевій терміносистемі. Наприклад: *апеляційний суд – звинувачувальний суд; виправдувальний вирок – обвинувачувальний вирок; тяжкий злочин – неважкий злочин*.

На особливу увагу студентів заслуговує явище паронімії. Точність і виразність змісту юридичного тексту часто залежить від того, наскільки правильно й доречно дібрані слова. Під час створення юридичного тексту важливо враховувати особливості функціонування паронімів у діловому мовленні, де неприпустиме вживання замість належного слова його пароніма, адже це може призвести до непорозуміння або взагалі до перекручення ін-

формації. Наприклад: *адресат (одержувач) – адресант (відправник), погроза (заподіяти зло) – загроза (небезпека), оглядати (місце події) – доглядати (хвору людину)*. У готовому тексті зі словами-паронімами труднощів переважно не виникає, оскільки в контексті конкретизується значення пароніма. Проте, коли фаховий текст доводиться укладати самому, можуть з'явитися сумніви щодо використання того чи того слова. Необхідно знати відмінності в значеннях паронімів, звертатися до довідкової літератури.

Особливу увагу важливо також приділити перекладу правничих текстів, ретельно добираючи українські відповідники юридичних термінів, ураховуючи можливість наявності до однозначного російського терміна в українській мові кількох відповідників, наприклад: *изнасилование – насилування, примушування, гвалтування; приговор – вирок, ухвала, постанова; хищение – розкрадання, крадіжка*.

Зміст російських термінів-словосполучень, складником яких є дієприкметники, в українській мові можна передавати підрядним реченням, наприклад: *разыскиваемый преступник – злочинець, який перебуває в розшуку* або дієприкметниками – *розшукуваний злочинець; сложившаяся ситуация – ситуація, що склалась; убийство из корыстных побуждений – убивство з корисливих мотивів*.

Закріпити набуті знання на практиці студентам має допомогти система вправ і репродуктивного характеру, що виконують ознайомлювальну функцію, і творчого, що сприяють активному самостійному використанню термінологічної лексики відповідно до виробничої ситуації.

Серед репродуктивних вправ ефективним є використання таких: дати визначення фаховим термінам українською мовою; дібрати терміни до запропонованих визначень; скласти термінологічний словник до тексту з фахового підручника і пояснити терміни; переказати матеріал попередньої лекції, звертаючи увагу на вимову та вживання фахової термінології.

Вправи творчого спрямування повинні бути складнішими і передбачати більшу самостійність студента під час їх виконання, наприклад: за допомогою словника доберіть до термінів синоніми, введіть їх у речення, враховуючи відтінки їх значень; за допомогою словника доберіть до термінів антоніми, складіть із ними речення; складіть усне висловлювання фахового спрямування, використовуючи професійну термінологію; складіть діалог виробничої тематики, насичений вашою фаховою термінологією; прочитайте текст, виправте терміни, вжиті з невлавним для них значенням.

Важливою також є самостійна робота, зокрема така її форма, як термінологічний практикум, передбачений робочою програмою дисципліни УМПС. По-перше, студенти укладають невеликі фахові словнички (50–70 термінів із дефініціями). У такий спосіб відбувається одночасно і знайомство з термінологією, і набуття навичок користування лексикографічними джерелами. Другий компонент – переклад фахового тексту з російської мови на українську, який також передбачає роботу зі словниками. Як слушно зауважують мовознавці, навчання теоретичних засад і практичних навичок наукового перекладу у вищому навчальному закладі є невід'ємним чинником підготовки майбутніх спеціалістів, які повинні вміти працювати з фаховою інформацією, відтвореною іншими мовами, зокрема російською.

Застосування таких видів аудиторної та самостійної роботи допоможе студентам набути навичок вільного, нормативного користування фаховою термінологією, підвищить загальну мовленнєву культуру.

Вивчення дисципліни УМПС повинно відбуватися на основі поєднання структурно-функціонального та комунікативно-діяльнісного підходів із широким використанням професійно спрямованого мовного матеріалу, поєднувати традиційні методи, прийоми і засоби навчання з сучасними активними: пізнавально-ігровими, мовленнєво-творчими на основі виробничої тематики.

На нашу думку, запропонований матеріал, форми й методи роботи з опанування термінології, які активно впроваджуються під час вивчення курсу УМПС, сприятимуть формуванню мовно-професійної культури майбутніх юристів.

Зважаючи на виняткову роль термінології в професійній діяльності, важливим є пошук нових методів та організаційних форм навчання з означеної проблематики. Зокрема, можливим вважаємо введення спецкурсів “Мова права”, “Мова правничої стилістики”, які сприятимуть кращому засвоєнню фахової термінології.

1. *Артикуца Н. В.* Мова права і юридична термінологія: Навч. пос. – К.: Стило, 2004. – 277 с.
2. *Дубічинський В. В.* Навчання науково-технічному перекладу у вищому технічному закладі // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. 6. – С. 409–413.
3. *Правнича лінгвістика: Навч.-метод. пос. (На допомогу студентам-правникам).* – К.: Вища школа, 2001. – 79 с.
4. *Радченко О. І.* Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2000. – 16 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. Т. В. Бусел – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.

СТП – Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / Ред.-упоряд. О. В. Богачова, К. С. Винокуров. – К.: “Оріяни”, 1999. – 502 с.

I. I. Kharchenko

TERMINOLOGICAL COMPETENCE AS THE NECESSARY COMPONENT OF THE PROFESSIONAL CULTURAL SPEECH OF FUTURE LAWYERS

The article is devoted to the one of the central problems of the contemporary professional education – formation of terminological competence as a compulsory component of professionals cultural speech. The course of the Ukrainian teaching in its professional direction is aimed to solve the problem partially in the context of which some theoretical and practical issues were analyzed. Solving the problems will raise the level of the terminological culture of future lawyers.

К e y w o r d s: terminological competence, speech professional culture, legal terminological system, professional communication.